

Διδακτορικές Διατριβές

Σπύρος Τζόκας,

Για την κοινωνική διαμόρφωση της αντικειμενικότητας της τεχνικής: Παραδείγματα από την ιστορία των ελλήνων μηχανικών (τέλη 19ου-αρχές 20ού αιώνα).

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Μεθοδολογίας Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης - Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Εφαρμοσμένων Μαθηματικών και Φυσικών Επιστημών, Τομέας Ανθρωπιστικών Κοινωνικών Επιστημών και Δικαίου, 2011.

Επιβλέποντες καθηγητές: Κώστας Γαβρόγλου, Θόδωρος Αραμπατζής, Τέλης Τύμπας.

Η διδακτορική διατριβή εξετάζει διαστάσεις των διαδικασιών με τις οποίες κατασκευάζεται κοινωνικά η αντικειμενικότητα της τεχνικής, με αναφορά σε πτυχές της ιστορίας της συγκρότησης της κοινότητας των ελλήνων μηχανικών από το 1887 μέχρι το 1925 περίπου. Το 1887 τίθεται συμβατικά ως έτος αφετηρίας της περιοδολόγησης της ιστορίας, λόγω της ίδρυσης του πρώτου περιοδικού μηχανικών στην Ελλάδα (*Μηχανική Επιθεώρησης*). Αντίστοιχα, το 1925 αποτελεί το έτος που ολοκληρώνει τον κύκλο της η συστηματική έκδοση του περιοδικού *Αρχιμήδης* και παράλληλα καταλήγει μια πρώτη περίοδος της διαμόρφωσης της επαγγελματικής κοινότητας των ελλήνων μηχανικών, του *Ελληνικού Πολυτεχνικού Συλλόγου*. Τη σκυτάλη παίρνει έκτοτε ένας νέος θεσμός, το

Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδας, το οποίο θα εκδώσει τελικά ένα νέο περιοδικό, τα *Τεχνικά Χρονικά*. Από την οπτική της ιστορίας των ελλήνων μηχανικών, η περίοδος μεταξύ 1887 και 1925 σημαδεύεται από την μακροχρόνια επαγγελματική δραστηριοποίηση του πολιτικού μηχανικού Ηλία Ι. Αγγελόπουλου (1859-1932). Η πρωταγωνιστική παρουσία του Αγγελόπουλου στα επεισόδια που παρουσιάζονται και ερμηνεύονται στα κεφάλαια της παρούσας εργασίας παρέχει τον συνδετικό ιστό της συνολικής αφήγησης.

Στην εισαγωγή της μελέτης παρουσιάζεται το ιστοριογραφικό πλαίσιο που έχει επιλεγεί ως σχετικό για την εργασία αυτή. Επισημαίνεται ο κομβικός ρόλος των διαμαχών των μηχανικών για τη διαμόρφωση των θεσμών τους, μέσα από την παρουσίαση της ιστοριογραφικής συζήτησης που έχει διεξαχθεί από ιστορικούς και κοινωνιολόγους της τεχνολογίας και της επιστήμης σχετικά με τη σημασία της μελέτης των διαμαχών για την κατανόηση του επιστημονικού και τεχνολογικού φαινομένου. Η εισαγωγή αξιοποιεί τρεις ιστοριογραφικές συζητήσεις που αφορούν στη μελέτη της διαμόρφωσης της ειδημοσύνης (*expertise*) των μηχανικών. Ερμηνεύονται πτυχές της συζήτησης σχετικά με τον ρόλο των υπολογισμών στη διαμόρφωση της ειδημοσύνης των μηχανικών και ζητήματα σχετικά με το πώς οι μηχανικοί διεκδικούν και αποκτούν αρμοδιότητες και δικαιοδοσίες σε άλλα περιβάλλοντα, όπως τα νομικά. Τέλος, αναδεικνύονται όψεις της ιστοριογραφικής συζήτησης σχετικά με τον κομβικό

ρόλο των τεχνικών περιοδικών και του ημερήσιου τύπου στη διαμόρφωση της ρητορικής και της δημόσιας εικόνας των μηχανικών.

Στο πρώτο και στο δεύτερο κεφάλαιο της διατριβής παρουσιάζεται ο ρόλος του Ηλία Αγγελόπουλου στη διαμόρφωση των θεσμών των μηχανικών από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι τον Μεσοπόλεμο. Στο πρώτο κεφάλαιο εγγράφεται μια βιογραφική προσέγγιση του Η. Αγγελόπουλου σε μια ιστορία που εισάγει στις πρωτοβουλίες που ο μηχανικός ανέλαβε κατά τη διάρκεια της ζωής του και στις αντιπαραθέσεις στις οποίες αυτός ενεπλάκη. Ο Αγγελόπουλος τοποθετείται εδώ στο ευρύτερο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της εποχής του. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναδεικνύεται το πώς συνδιαμορφώθηκαν οι κοινότητες των μηχανικών με τα περιοδικά τους. Αρχικά παρουσιάζεται η απόπειρα του Αγγελόπουλου να συγκροτήσει κοινότητα μηχανικών στο τέλος του 19ου αιώνα, γύρω από την έκδοση του περιοδικού *Μηχανική Επιθεώρησις* (1887-1888). Στη συνέχεια παρουσιάζεται η συγκρότηση του *Ελληνικού Πολυτεχνικού Συλλόγου* γύρω από την έκδοση του περιοδικού *Αρχιμήδης* (1899-1925), καθώς και η συγκρότηση του *Συνδέσμου Μηχανικών Μεσοβίου Πολυτεχνείου* γύρω από το περιοδικό *Πολυτεχνική Επιθεώρησις* (1908-1918). Τέλος, περιγράφεται η προετοιμασία της μετάβασης από το τεχνικό περιοδικό *Έργα* στο περιοδικό των μηχανικών *Τεχνικά Χρονικά*, στο πλαίσιο της διαδικασίας συγκρότησης του *Τεχνικού Επιμελητηρίου της Ελλάδας* (1925-1932).

Το τρίτο και το τέταρτο κεφάλαιο αφορούν σε αντιπροσωπευτικές αντιπαραθέσεις ελλήνων μηχανικών, οι οποίες επικεντρώνονται στη διαδικασία διαμόρφωσης των τεχνικών υπολογισμών των μηχανικών. Οι διαμάχες αυτές φιλοξενήθηκαν στα περιοδικά της κοινότητας των μηχανικών, στον ημερήσιο τύπο, αλλά και στη δημόσια σφαίρα γενικότερα. Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται και ερμηνεύεται η διαδρομή της αντιπαραθέσης ομάδων μηχανικών του *Πολυτεχνικού Συλλόγου* σχετικά με τις προτάσεις τους για την ύδρευση της Αθήνας και του Πειραιά, μεταξύ των ετών 1898 και 1900. Εστιάζοντας στην κοινωνική κατασκευή της μεταβλητής «αναγκαία κατανάλωση νερού κατά άτομο», υποστηρίζεται ότι οι αντιπαραθέσεις σε σχέση με τη μεταβλητή αυτή δεν είχαν να κάνουν με την αντικειμενική περιγραφή των αναγκών της πόλης σε νερό αλλά αφορούσαν σε ανταγωνιστικές κανονιστικές προτάσεις για το μέλλον της πόλης. Το κεφάλαιο αυτό καλύπτει και αντιπαραθέσεις που φτάνουν στο άλλο άκρο, δηλαδή το ποια ήταν η παροχή ύδατος που μπορούσαν να καλύψουν οι διαθέσιμες φυσικές πηγές. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται επεισόδια διαμαχών μηχανικών που εκδηλώθηκαν σχετικά με την κατασκευή των δύο μονίμων δεξαμενών για καθαρισμό και επισκευή πλοίων στον Πειραιά (1899-1913). Τα επεισόδια αυτά σχετίζονται με τη διακοπή των εργασιών σε φάσεις της κατασκευής του τεχνικού έργου. Εστιάζοντας στην υποκειμενικότητα των υπολογιστικών κριτηρίων των μηχανικών,

υποστηρίζεται ότι τα κριτήρια αυτά διαμορφώθηκαν στη βάση διαφορετικών εκτιμήσεων ως προς τη μελλοντική ανάπτυξη του λιμένος, διαφορετικών προτύπων δεξαμενισμού, διαφορετικών τεχνολογικών επιλογών και οικονομικών εκτιμήσεων. Παράλληλα, αναδεικνύονται πτυχές της επιχειρηματολογίας των μηχανικών ως προς το τι θεωρούσαν ότι αποτελεί πρόβλεψη αλλά και υπολογιστικό σφάλμα για ένα τεχνικό έργο.

Στο πέμπτο, στο έκτο και στο έβδομο κεφάλαιο αναδεικνύονται οι δεσμοί της τεχνολογίας και των ειδημόνων μηχανικών με μορφές εμπειρογνωμοσύνης σχετικά με ζητήματα τιμών και οικονομικά ζητήματα γενικότερα. Οι δεσμοί αυτοί ερμηνεύονται υπό το πρίσμα της ιστορίας της διαμόρφωσης της ειδημοσύνης των μηχανικών μέσω της ανάμιξής τους σε διαιτησίες αλλά και μέσω της εξ αυτής παρέμβασής τους στο δημόσιο χώρο. Τα περιοδικά μηχανικών, ο ημερήσιος τύπος, οι συμβάσεις τεχνικών έργων και οι διαιτητικές αποφάσεις αποτελούν το υλικό για την εισαγωγή στην ιστορία της δικαιοδοτικής λειτουργίας των μηχανικών. Το πέμπτο κεφάλαιο ξεκινά εισάγοντας σε πτυχές της διαμόρφωσης των τεχνικών διαιτησιών των μηχανικών σε διαφορετικά εθνικά περιβάλλοντα και στην ελληνική περίπτωση. Παρουσιάζονται στη συνέχεια πτυχές της θεσμικής οργάνωσης της διαιτησίας για τα τεχνικά έργα, από την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα έως και τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του *Τεχνικού Επιμελητηρίου* (1908-1935). Δίνεται έμφαση σε μια διαμάχη για τον έλεγχο θεσμών μεταξύ των επιστημόνων μηχανικών και άλλων

επαγγελματιών, όπως των νομικών. Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται μια ενδεικτική περίπτωση τεχνικής διαιτησίας. Σε αυτήν ενεπλάκησαν ο Η. Αγγελόπουλος και ο γερμανός συνάδελφός του L. Schweging. Η συγκεκριμένη διαιτησία αφορούσε σε διαφορές του κράτους με την *Εταιρεία Ελληνικών Σιδηροδρόμων* για ζητήματα κατασκευής του σιδηροδρομικού δικτύου Αθηνών - Λαρίσης - Συνόρων (1911-1912). Στην περίπτωση αυτή μελετάται ο τρόπος ανάπτυξης της τεχνικοοικονομικής σκέψης των διαιτητών, καθώς και ο τρόπος εργασίας τους στην πορεία της κλιμάκωσης της αντιπαράθεσής τους πριν την τελική κρίση. Παράλληλα, αναδεικνύονται οι διαφορετικές νοοτροπίες των δύο μηχανικών και οι διαφορετικές τους προσεγγίσεις ως προς το συγκεκριμένο τεχνικό έργο. Εμβαθύνοντας στη μελέτη της ειδημοσύνης των μηχανικών ως διαιτητών, το έβδομο κεφάλαιο επικεντρώνεται στη σχέση των μηχανικών με τις επιχειρήσεις και το κράτος. Σε αυτό παρουσιάζεται μια τεχνικοοικονομική διαμάχη μεταξύ του τεχνικού συμβούλου της *Εταιρείας Σιδηροδρόμων Αθηνών - Πειραιώς* Η. Αγγελόπουλου και του διευθυντή της *Ελληνικής Ηλεκτρικής Εταιρείας* Κ. Νικολαΐδη (1914-1916). Η διαμάχη αυτή σχετίζεται με τη διαμόρφωση μιας αντικειμενικής, υποτίθεται, "μέσης τιμής" του ηλεκτρικού ρεύματος. Τα τεχνικά και οικονομικά κριτήρια που υπεισέρχονταν στους ποσοτικούς υπολογισμούς των μηχανικών και η ρητορική τους ως προς την προώθησή αυτών, βασίστηκαν σε παραμέτρους όπως η ηθική συμπεριφορά του μηχανικού,

η αξιοπιστία, η αμεροληψία και η ορθολογική του κρίση. Το πλαίσιο διεξαγωγής της εν λόγω διαμάχης είναι πολυπαραγοντικό και διαδραματίζεται σε επιτροπές της Βουλής, σε κρατικούς θεσμούς, σε συμβούλια τεχνικών εταιρειών αλλά και στον ημερήσιο τύπο.

Στο επίμετρο της διδακτορικής διατριβής συνοψίζονται τα συμπεράσματα που έχουν εξαχθεί από το κάθε κεφάλαιο, σχετικά με το κύριο επιχείρημα της μελέτης. Δηλαδή, ότι μέσα από τη μελέτη των ανταγωνιστικών τεχνικών υπολογισμών των ελλήνων μηχανικών της περιόδου, στο δημόσιο χώρο και μέσω των αντιπαραθέσεων διακυβεύεται η συγκρότηση θεσμών, η φύση των τεχνικών έργων, ενώ συγκροτείται ο ρόλος του ειδήμονα μηχανικού. Παράλληλα, υποστηρίζεται ότι το πλαίσιο διεξαγωγής των διαμαχών ήταν πολύμορφο και συνεχώς μεταβαλλόμενο, ενώ το τι θεωρείτο «αντικειμενικό» εξαρτάτο από τις ιδεολογικές, κοινωνικές προσλαμβάνουσες των τοποθετήσεων των μηχανικών. Χαρακτηριστικά τα οποία συνδιαμορφώνονταν με την ειδημοσύνη τους. Στις διαμάχες τους οι μηχανικοί, ατομικά ή σε ομάδες, διαμόρφωναν κανονιστικά κριτήρια, είτε ως προς τον υπολογισμό είτε ως προς την αρμοδιότητα τους επί των εκάστοτε θεμάτων, με στόχο να επικρατήσουν στις αντιμαχόμενες πλευρές. Σε όλες τις διαμάχες μεταξύ των ειδημόνων μηχανικών που παρουσιάζονται στη μελέτη φάνηκε ότι οι μηχανικοί δεν περιέγραφαν το πρόβλημα που διακυβευόταν για να βρουν την κατάλληλη τεχνική λύση. Οι μηχανικοί

είχαν ήδη επιλέξει την στρατηγική τους. Τα κριτήρια αυτά τα διαμόρφωναν στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ατζέντας και ρητορικής που στόχευε στην εξουδετέρωση του αντιπάλου τους και στην διαμόρφωση συμμαχιών. Οι τεχνικοοικονομικές προτάσεις των μηχανικών σε όλες τις αρένες που κατατέθηκαν (Βουλή, εφημερίδες, συμβούλια εταιρειών), ενδύθηκαν το μανδύα της αντικειμενικότητας, στη βάση της υποτιθέμενης αντικειμενικότητας της τεχνικής, δείχνοντας και άλλες διαστάσεις, κοινωνικές, πολιτικές, ηθικές που υπεισέρχονταν. Βάσει των ανταγωνιστικών τους προτάσεων οι μηχανικοί διαμόρφωναν ρητορικούς μηχανισμούς που ξεκινούσαν από την κοινωνική κατασκευή τεχνικών μεταβλητών που αξιοποιούσαν στους υπολογισμούς τους και ανάγονταν σε μια ευρύτερη αντίληψη για την τεχνολογία που σκόπευαν να επιβάλουν.

Μαρία Δημητριάδου-Λουμάκη,
Η γερμανική οικονομική και πολιτική διείδουση στην Ελλάδα τη δεκαετία 1920- 1930.

Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, 2010.
Επιβλέποντες καθηγητές:
Προκόπης Παπαστράτης,
Δέσποινα Παπαδημητρίου,
Νίκος Θεοτοκάς.

Η παρούσα διδακτορική διατριβή ξεκίνησε υπό την επιστημονική επίβλεψη του καθηγητή του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου, Προκόπη Παπαστράτη με αντικείμενο έρευνας

τη διερεύνηση των ελληνογερμανικών σχέσεων τη δεκαετία 1920-1930. Ο χρονικός προσδιορισμός της εργασίας δεν είναι τυχαίος. Η βιβλιογραφική παραγωγή αναφορικά με τις ελληνογερμανικές σχέσεις επικεντρώνεται κυρίως στα χρόνια της ελληνικής επανάστασης και του φιλελληνισμού, στην ύστερη περίοδο του Μεσοπολέμου, τα χρόνια της Μεταξικής δικτατορίας, της Κατοχής και της Αντίστασης, ενώ υπάρχει ενδιαφέρον και για τη μεταπολεμική περίοδο.

Η γερμανόφωνη βιβλιογραφία αφορά κατά κύριο λόγο στις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες, με έμφαση στη Ρουμανία και στη Γιουγκοσλαβία, ενώ καλύπτει χρονικές περιόδους πριν ή μετά το Μεσοπόλεμο. Ακόμη και στις περιπτώσεις όπου γίνεται αναφορά στην Ελλάδα, εντός ενός γενικότερου γεωγραφικού πλαισίου (Νοτιοανατολική Ευρώπη), δεν υπάρχει συνήθως συνολική θεώρηση της παρουσίας της χώρας, ενώ προσεγγίζονται συγκεκριμένες περιόδοι ή μεμονωμένα γεγονότα.

Για τη μελέτη των ελληνογερμανικών σχέσεων την περίοδο που ερευνούμε, είναι σημαντικό να αποσαφηνισθεί ο γεωγραφικός χώρος στον οποίο η γερμανική πολιτική ενέτασσε την Ελλάδα. Γεωγραφικά, ο πυρήνας αυτού που η γερμανική πολιτική χαρακτήριζε ως Νοτιοανατολική Ευρώπη, αποτελούνταν από την Αλβανία, τη Βουλγαρία, τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία, ενώ στις παρυφές βρισκόταν η Ουγγαρία και η Ελλάδα με την τελευταία να έχει μια ιδιαίτερη θέση εξαιτίας τόσο της εκτεταμένης ακτογραμμής της στη Μεσόγειο, όσο και του κομβικού της ρόλου στο παγκόσμιο εμπόριο.

Ως σημείο εκκίνησης για την έρευνα αυτή, ελήφθη η συνθήκη των Βερσαλλιών, αν και βιβλιογραφικά για τις ελληνογερμανικές σχέσεις η περίοδος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου παραμένει αναξιοποίητη. Μέσω μίας σύντομης αναδρομής στις σχέσεις των δύο χωρών, επιχειρείται η χρονική προσέγγιση της υπό εξέταση περιόδου για να ερευνηθεί διεξοδικότερα, το ζήτημα της διείσδυσης των γερμανικών οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων στην Ελλάδα, τη δεκαετία 1920-1930, καθώς και αν αυτά διαδραμάτισαν κάποιο ρόλο στη διαμόρφωση των πολιτικών επιλογών της χώρας. Ο ισχυρός πολιτιστικός δεσμός που συνέδεε διαχρονικά τα δύο κράτη, επηρέασε αναμφισβήτητα κάποιες κοινωνικές και επιστημονικές ομάδες, χωρίς ωστόσο να επιτευχθεί ποτέ μία προσέγγιση στα ελληνοαγγλικά ή ελληνογαλλικά πρότυπα. Επιπλέον, οι σχέσεις των δύο χωρών μελετώνται υπό το πρίσμα της αλληλεπίδρασης τους με τις επιλογές και τις σχέσεις και των υπολοίπων κρατών, αφού δεν θα μπορούσαν να αναλυθούν μεμονωμένα, αλλά ούτε θα έμεναν ανεπηρέαστες από την πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων.

Η διατριβή διαρθρώνεται σε τέσσερα μέρη, τα οποία με τη σειρά τους χωρίζονται σε επιμέρους θεματικές.

Στο πρώτο μέρος επιχειρείται μια αναδρομή στις ελληνογερμανικές σχέσεις με αφετηρία τη συμμετοχή των γερμανών φιλελλήνων στην ελληνική επανάσταση και κατάληξη το τέλος του Α΄ παγκοσμίου Πολέμου, μια περίοδο ιδιαίτερα κρίσιμη για τις ελληνογερμανικές σχέσεις.

Το δεύτερο μέρος επικεντρώνεται στο ρόλο του πολιτισμού στην ανάπτυξη των διμερών σχέσεων και πιο συγκεκριμένα στην επίδραση του πολιτισμού στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής. Μέσω της εργασίας επιχειρείται να διερευνηθεί ο ρόλος του γερμανικού αρχαιολογικού ινστιτούτου, των γερμανικών σχολείων, καθώς και άλλων σωματείων ή φορέων που λειτούργησαν ως συνδετικοί κρίκοι μεταξύ των δύο χωρών.

Στο τρίτο μέρος αναλύονται οι γερμανικές θέσεις έναντι σημαντικών ζητημάτων της ελληνικής πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Όπως είναι αναμενόμενο, το κύριο ζήτημα ελληνικού και όχι μόνο ενδιαφέροντος που θίγεται την περίοδο αυτή, είναι η μικρασιατική καταστροφή και οι επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. Μέσω της διατριβής ανιχνεύεται η γερμανική πολιτική έναντι τόσο της Τουρκίας του Κεμάλ Ατατούρκ, όσο και της Ελλάδας των συνεχόμενων κινημάτων. Ακολουθεί η προσπάθεια προσέγγισης της Γερμανίας από την κυβέρνηση του Ελευθέριου Βενιζέλου την τετραετία 1928-1930, καθώς και η ανάλυση επιμέρους διμερών θεμάτων όπως του θωρηκτού *Σαλαμίς*.

Το τέταρτο και τελευταίο μέρος της εργασίας ασχολείται με το ρόλο της οικονομίας στην ανάπτυξη των ελληνογερμανικών σχέσεων μέσα από την ίδρυση των εμπορικών επιμελητηρίων των δύο χωρών, την ανάπτυξη των διεθνών εκθέσεων σε Θεσσαλονίκη και Λειψία, αλλά και μέσω των έργων που ανέλαβαν μεγάλες γερμανικές εταιρείες, όπως η Siemens, η A.E.G. και η Junker.

Τα κύρια συμπεράσματα που συνάγονται από τη διατριβή αυτή είναι τα εξής:

(α) Η έλλειψη βιβλιογραφίας σχετικά με τις σύγχρονες ελληνογερμανικές σχέσεις. Έως σήμερα, οι μελέτες που αφορούν στις σχέσεις των δύο χωρών στη σύγχρονη εποχή είναι στην πλειονότητά τους γερμανόφωνες αν και οι περισσότερες εξ αυτών προέρχονται από έλληνες επιστήμονες. Δυστυχώς, ελάχιστες έχουν μεταφραστεί στην ελληνική γλώσσα, καθιστώντας δύσκολη την άμεση επαφή ενός ευρύτερου κοινού στην Ελλάδα, με τη συγκεκριμένη θεματολογία, η οποία δεν είναι ήσσονος σημασίας.

(β) Η ασάφεια στην οριοθέτηση του γεωγραφικού χώρου στον οποίο η γερμανική πολιτική ενέτασσε την Ελλάδα. Η Ελλάδα βρίσκεται στην άκρη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, μιας περιοχής στην οποία σύμφωνα με τις θέσεις της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής ανήκαν η Αλβανία, η Βουλγαρία, η Γιουγκοσλαβία η Ρουμανία και η Ελλάδα. Στον ίδιο γεωγραφικό χώρο πολλές φορές εντάσσονταν ακόμη η Ουγγαρία και η Τουρκία. Ωστόσο, μέχρι και σήμερα στη γερμανική βιβλιογραφία οι μελέτες που αφορούν στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και τη σχέση της Γερμανίας με την περιοχή αυτή, δεν συμπεριλαμβάνουν την Ελλάδα. Οι λόγοι της «απουσίας» αυτής αποτελούν ένα ενδιαφέρον πεδίο έρευνας.

(γ) Η ανάδειξη της οικονομικής σημασίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης για τα γερμανικά συμφέροντα, καθώς και ο ρόλος των μεγάλων γερμανικών επιχειρήσεων στην εκτέλεση σημαντικών δημοσίων έργων στην

Ελλάδα την τετραετία 1928-1930. Η γερμανική πλευρά χρησιμοποίησε ως μέσο προσέγγισης τη διπλωματική της αντιπροσωπεία στην Αθήνα, αλλά κυρίως μία ομάδα Ελλήνων επιχειρηματιών, οι οποίοι είχαν γαλουχηθεί με τη γερμανική παιδεία. Οι περισσότεροι εξ αυτών υπήρξαν γόνοι ευκατάστατων ελληνικών οικογενειών που μετεκπαιδεύθηκαν σε γερμανικά ή γερμανόφωνα πανεπιστήμια. Οι σπουδές τους εκεί τους έδωσαν την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με παράγοντες της γερμανικής οικονομικής ζωής και να αποκτήσουν τις κατάλληλες διασυνδέσεις, τις οποίες αξιοποίησαν στην μετέπειτα επαγγελματική τους πορεία. Είναι ενδιαφέρον ότι οι άνθρωποι αυτοί αποτελούσαν έναν κλειστό επιχειρηματικό κύκλο, ο οποίος λειτουργούσε εντός της ελληνικής οικονομίας και έκανε αισθητή την παρουσία του κάθε φορά που η ελληνική κυβέρνηση αποφάσιζε να ξεκινήσει μεγάλα δημόσια έργα. Παράλληλα με τον κύκλο αυτό, λειτουργούσαν και οι μεσάζοντες. Επρόκειτο για άτομα με υψηλές διασυνδέσεις στα ανώτερα κυβερνητικά και στρατιωτικά κλιμάκια, τα οποία στην πλειονότητά τους ήταν σημαντικοί παράγοντες του επιχειρηματικού κόσμου της εποχής. Μέσω της ανάπτυξης των ελληνογερμανικών εμπορικών σχέσεων, στόχευαν στην αύξηση των κερδών τους και στη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για την επέκταση των οικονομικών τους δραστηριοτήτων επί ελληνικού και γερμανικού εδάφους. Η προσέγγιση Ελλάδας - Γερμανίας, η οποία ξεκίνησε στις αρχές του 1920 και κορυφώθηκε τη δεκαετία του 1930, δεν ήρθε μέσα από την πολιτική, καθώς η καχυποψία

βάριαι τις όποιες προσπάθειες και των δύο πλευρών. Αντίθετα, σταδιακά οι δύο χώρες αναπτύσσουν, αλλά και ενδυναμώνουν τις οικονομικές και εμπορικές τους σχέσεις.

(δ) Ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα η γερμανική διανόηση είχε ασχοληθεί συστηματικά με τον ελληνικό πολιτισμό ρίχνοντας τους σπόρους για μία μελλοντική διαφορετική διείσδυση. Άλλωστε, μέρος της γερμανικής πολιτικής ήταν και είναι η λεγόμενη *Kulturpolitik*, όρος που δεν μπορεί να αποδοθεί με ακρίβεια στα ελληνικά, αναδεικνύοντας έτσι για μία ακόμη φορά τα προβλήματα ορολογίας που ανακύπτουν κατά τη μελέτη των διμερών σχέσεων. Αν απλοϊκά μεταφράσουμε τη λέξη *Kulturpolitik* ως πολιτική του πολιτισμού, θα χάσουμε τη βαθύτερη έννοια του όρου, ο οποίος συνδέει την άσκηση πολιτικής από το κράτος με τον πολιτισμό. Στόχος της *Kulturpolitik* ήταν να αποδεσμευθεί από την άσκηση της προπαγάνδας στην κλασική της μορφή και να εστιάσει περισσότερο στη γερμανική επιστήμη, τη γερμανική λογοτεχνία και την παιδεία, προσδοκώντας μέσω αυτών, άλλοτε να ανακτήσει τη χαμένη της αίγλη και άλλοτε να κερδίσει καινούριους στόχους. Το *Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο*, η *Γερμανική Σχολή Αθηνών* και Θεσσαλονίκης καθώς και το σωματείο «Φιλαδέλφεια», αποτελούν σημεία στήριξης και προώθησης αυτής της πολιτικής στην Ελλάδα. Η επαναλειτουργία τους σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, έδωσε στη γερμανική πολιτική την ευκαιρία να δημιουργήσει εκ νέου τις βάσεις για την επανασύνδεση των δύο χωρών.